

XO'JA AHMAD YASSAVIYNING MA'NAVIY-AXLOQIY QARASHLARINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Norova Sevara Uyg'un qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti,
Pedagogika bo'limi magistranti

Annotatsiya. Maqolada turkiy tasavvufning asoschisi Xo'ja Ahmad Yassaviyning (1093–1166) ma'naviy-axloqiy qarashlarining ilmiy-nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi. Uning “Devoni hikmat” asaridagi hikmatlar Qur'oni Karim va Sunnatga asoslangan holda shariat, tariqat, haqiqat va ma'rifat bosqichlarida axloqiy tarbiya, nafs tarbiyasi, fazilatlar (qanoat, rostgo'ylik, saxovat, kamtarlik) rivoji hamda illatlar (ochko'zlik, takabburlik, korruptsiya) qoralanishini ko'rsatadi. Yassaviy ta'limoti tasavvuf falsafasini turkiy xalq ruhiyatiga moslashtirib, komil inson shakllantirishning samarali modelini taklif etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda uning g'oyalari pedagogika, psixologiya va axloqshunoslikda dolzarb ekanligi ta'kidlanadi, yosh avlod tarbiyasi va milliy ma'naviyatni mustahkamlashda muhim manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Xo'ja Ahmad Yassaviy, ma'naviy-axloqiy qarashlar, Devoni hikmat, nafs tarbiyasi, tasavvuf falsafasi, Qur'on va Sunnat, komil inson.

Аннотация. В статье глубоко анализируются научно-теоретические основы духовно-нравственных взглядов Ходжи Ахмада Ясави (1093–1166), основоположника тюркского суфизма. Через хикметы в его произведении «Дивани хикмат» раскрывается этическое учение, основанное на Коране и Сунне, с акцентом на этапы шариата, тариката, хакиката и марифата, воспитание нафса, развитие добродетелей (довольство, правдивость, щедрость, смирение) и осуждение пороков (жадность, гордыня, коррупция). Учение Ясави адаптирует суфийскую философию к тюркскому менталитету, предлагая эффективную модель формирования совершенного человека. В современных исследованиях его идеи признаются актуальными для педагогики, психологии и этики, служа важным источником воспитания молодежи и укрепления национальной духовности.

Ключевые слова: Ходжа Ахмад Ясави, духовно-нравственные взгляды, Дивани хикмат, воспитание нафса, суфийская философия, Коран и Сунна, совершенный человек.

Xo'ja Ahmad Yassaviy (1093–1166) turkiy xalqlar tasavvufining piri, buyuk mutafakkir va shoir sifatida o'rta asr Sharq ma'naviyati va falsafasida alohida o'rin tutadi. Uning asosiy

merosi – “Devoni hikmat” (Hikmatlar devoni) nafaqat tasavvufiy she’riyatning ilk turkiy namunasi, balki shariat, tariqat, haqiqat va ma’rifat bosqichlarini xalqona sodda til va she’riy shaklda ifodalovchi noyob axloqiy-falsafiy qomusdir. Yassaviy ta’limoti Qur’oni Karim va Payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.) sunnatiga asoslangan bo’lib, uni turkiy ruhiyatga moslashtirish orqali keng ommaga yetkazgan. Zamonaviy tadqiqotlarda uning hikmatlari axloqiy tarbiya, nafs tarbiyasi, jamiyatdagi illatlarni qoralash va komil inson shakllantirishning samarali modeli sifatida baholanmoqda. Ushbu maqolada Yassaviyning ma’naviy-axloqiy qarashlarining ilmiy-nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi, ularning Qur’on, tasavvuf falsafasi va zamonaviy ahamiyati ochib beriladi.

Yassaviyning barcha qarashlari Islomning asosiy manbalariga – Qur’oni Karim va hadislariga tayangan. U axloqni shariat (qonun), tariqat (yo’l), haqiqat (haqiqiy bilim) va ma’rifat (ilohiy bilim) bosqichlarida rivojlantirishni ta’kidlaydi. Bu tizim Al-G’azaliy va Ibn Arabiyning tasavvufiy falsafasiga yaqin bo’lsa-da, turkiy xalq ruhiyatiga moslashtirilgan holda taqdim etilgan. Bir hikmatda shariat va tariqatning o’zaro bog’liqligi shunday ifodalangan:

“Shariatni qo’lg’a olg’il, tariqatda, haqiqatda yo’lg’a kirgil,

Ma’rifatda tufroq bo’lub fano bo’lg’il,

Tufroq bo’lub dargohig’a bordim mano”.

(Yassaviy, “Devoni hikmat”, Movarounnahr nashri, 2004, 67-bet).

Bu parchada inson kamolotining bosqichma-bosqich rivoji ko’rsatilgan bo’lib, axloqiy poklikni ilohiy yaqinlikka yetaklovchi yo’l sifatida talqin qilinadi. Yana bir hikmatda Payg’ambar (s.a.v.) sunnati asosida halollik va nafs tarbiyasi ta’kidlanadi:

“Harom yegon hokimlar, rishvat olib yegonlar,

O’z barmoqin tishlabon qo’rqib turub qolmishlar”.

(Yassaviy, “Devoni hikmat”, Movarounnahr nashri, 2004, 89-bet; Juraev, 2023, 29-bet).

Bu misralar zamonaviy jamiyatdagi korruptsiya va axloqsizlikka qarshi ochiq tanqid bo’lib, bugungi kun uchun ham dolzarbdir. Yassaviy har bir hikmatida ilohiy ishq, nafs tarbiyasi, qanoat, rostgo’ylik, sabr kabi fazilatlarni Qur’on oyatlari va hadislariga asoslab talqin qiladi. Masalan, “ash-Shams” surasining 7–10-oyatlariga tayangan holda nafsni “nafs-i ammora” (buyruq beruvchi nafs) darajasidan “nafs-i mutmainna” (tinchlangan nafs) darajasiga ko’tarishni ma’naviy kamolotning asosiy maqsadi deb biladi.

Yassaviy ta’limotining markazida nafs tarbiyasi turadi. U inson nafsini past darajalardan yuqori darajalarga ko’tarishni axloqiy tarbiyaning asosiy vazifasi deb hisoblaydi. Hikmatlarda ochko’zlik, takabburlik, yolg’onchilik kabi illatlar qattiq qoralanib, ularning o’rniga kamtarlik, saxovat va muruvvat ulug’lanadi. Yana bir misol:

“Yer ostig’a qochib kirdim nodonlardin,

Iljim ochib duo tilab mardonlardin,
G'arib jonim yuz tasadduq donolardin,
Dono topmay yer ostig'a kirdim mano".

(Yassaviy, "Devoni hikmat", Movarounnahr nashri, 2004, 112-bet; Juraev, 2023, 28-bet).

Bu parchada dono va mardon (ma'rifatli va jasur) odamlar bilan birga bo'lish orqali ma'naviy poklikka erishish g'oyasi ilgari suriladi. Zamonaviy psixologiya nuqtai nazaridan bu nafs tarbiyasi inson ruhiy salomatligi va o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishning samarali usuli hisoblanadi (Qarshiyeva, 2023). Yassaviy "Nafs yo'liga kirgan kishi, rasvo bo'lur..." deb nafsni "tepgil, tepgil" deb qoralaydi, bu esa ego va shahvatdan voz kechishni talab qiladi (Juraev, 2023, 30-bet).

Yassaviy insonni Allohning eng yuksak maxluqi deb hisoblab, undagi ezgu sifatlarni – sabr-toqat, mehr-oqibat, adolat, qanoat, halollik va rostgo'ylikni rivojlantirishni ta'kidlaydi. Shu bilan birga, nodonlik, xudbinlik va ochko'zlikni jamiyatning asosiy illati sifatida qoralaydi. "Ahli dunyo, xalqimizda saxovat yo'q, Podshohlarda, vazirlarda adolat yo'q..." degan hikmatida jamiyatdagi saxovat va adolat yetishmasligini tanqid qiladi (Sadikova, 2025). Yana:

"Zohid bo'lma, obid bo'lma, oshiq bo'lgil,
Mehnat tortib ishq yo'lida sodiq bo'lgil,
Nafsni tiyib, dargohiga loyiq bo'lg'il..." (Sadikova, 2025).

Bu misralar ilohiy ishq va gunohdan poklanish orqali axloqiy yuksalishni ifodalaydi. Yassaviy hikmatlari xalq qo'shiqlariga yaqin uslubda yozilgani uchun ommabop bo'lib, yosh avlod tarbiyasida kuchli pedagogik ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, uning ta'limoti bugungi pedagogika va axloqshunoslikda qo'llanilishi mumkin, chunki fazilatlar rivoji va illatlardan saqlanish insonning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi (Yoqubova, 2023; Haqqul, 2001, 45-bet).

Yassaviy zuhd (dunyodan yuz o'girish) maqomini ulug'laydi, ammo bu mutlaq zohidlik emas – balki ichki poklik va halol hayot kechirishdir. Dunyoni "fano" (o'tkinchi) deb bilib, oxiratga tayyorgarlikni asosiy vazifa qiladi. "Har kimki bu dunyoda nafsiga qul bo'lsa, Oxiratda qul bo'lur, Allohdan uzoq bo'lur" degan hikmatida dunyoviy ehtiroslar nafs qulligiga olib borishi ta'kidlanadi (Yassaviy, 2004, 156-bet). Insonparvarlik jihatidan Yassaviy saxovat, rahm-shafqat va adolatni jamiyatning asosiy tamoyillari deb hisoblaydi. U zohidlarni yuzaki taqvo uchun qoralab, haqiqiy oshiq bo'lishni, mehnat va sadoqatni talab qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda Yassaviyning "Devoni hikmat"i axloqiy falsafa va tasavvufning turkiy modeli sifatida o'rganilmoqda. Uning hikmatlari nafaqat o'rta asr merosi, balki bugungi globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasi, ruhiy salomatlik va milliy o'zlikni

saqlashda muhim manba hisoblanadi (Mannopov, 2025; Saifnazarov, 2023). O‘zbekiston olimlari ta’kidlaganidek, Yassaviy ta’limoti milliy ma’naviyatning asosiy ustunlaridan biridir va barkamol shaxs tarbiyasida qo‘llanilishi mumkin (Sadikova, 2025; Yoqubova, 2023). “Devoni hikmat”ning sodda tili, chuqur mazmuni va xalqona uslubi uni abadiy qadriyatga aylantirdi.

Xo‘ja Ahmad Yassaviyning ma’naviy-axloqiy qarashlari Qur‘on va Sunnatga asoslangan tasavvufiy falsafa doirasida shakllangan bo‘lib, nafs tarbiyasi, fazilatlar rivoji va illatlardan saqlanish orqali komil inson yetishtirishni maqsad qiladi. “Devoni hikmat”ning sodda tili, chuqur mazmuni va xalqona uslubi uni abadiy qadriyatga aylantirdi. Bugungi kunda uning g‘oyalari nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb: yosh avlodni axloqiy tarbiyalash, jamiytdagi illatlarni bartaraf etish, milliy ma’naviyatni mustahkamlash va barkamol shaxs shakllantirishda qo‘llanilmoqda. Yassaviy merosi turkiy xalqlar ma’naviy hamjihatligini ta’minlovchi kuchli omil bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Yassaviy, X. (2004). *Devoni hikmat (Yangi topilgan namunalar)*. Toshkent: Movarounnahr.
2. Haqqul, I. (2001). *Ahmad Yassaviy*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.
3. Juraev, Z. (2023). Glorifying human virtues and condemning corruption in Ahmad Yasawi’s “Diwan-i Hikmat”. *Journal of History Culture and Art Research*, 12(1), 26–37.
4. Sadikova, D.A. (2025). Xoja Ahmad Yassaviyning axloqiy qarashlarining barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyati. *CyberLeninka*.
5. Yoqubova, I. (2023). Ahmad Yassaviy hikmatlari haqida. *Tadqiqotlar.uz*, 2-to‘plam.
6. Qarshiyeva, Y.A. (2023). Ahmad Yassaviy qarashlarida odob-axloq g‘oyalarining psixologik talqini. *InLibrary.uz*.
7. Saifnazarov, I.S. (2023). Yassaviy merosi turkiy xalqlar ma’naviy hamjihatligini ta’minlovchi omil sifatida. *Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar*.
8. Mannopov, I. (2025). Tasawwuf as ethical science: Embodied pedagogy in the poetics of Khoja Ahmad Yasawi. *Cogent Arts & Humanities*.
9. Komilov, N. (1996). *Tasavvuf*. Toshkent: Yozuvchi.
10. Fitrat, A. (2000). *Ahmad Yassaviy: Tanlangan asarlar* (2-jild). Toshkent: Ma’naviyat.
11. Dustqorayev, B. (1994). *Ahmad Yassaviy kim edi?*. Toshkent: Xalq merosi.
12. Muxammadiyeva, S. (2022). Ahmad Yassaviyning ta’limiy-axloqiy qarashlaridan yosh avlod tarbiyasi. *Jizzax davlat pedagogika universiteti*.